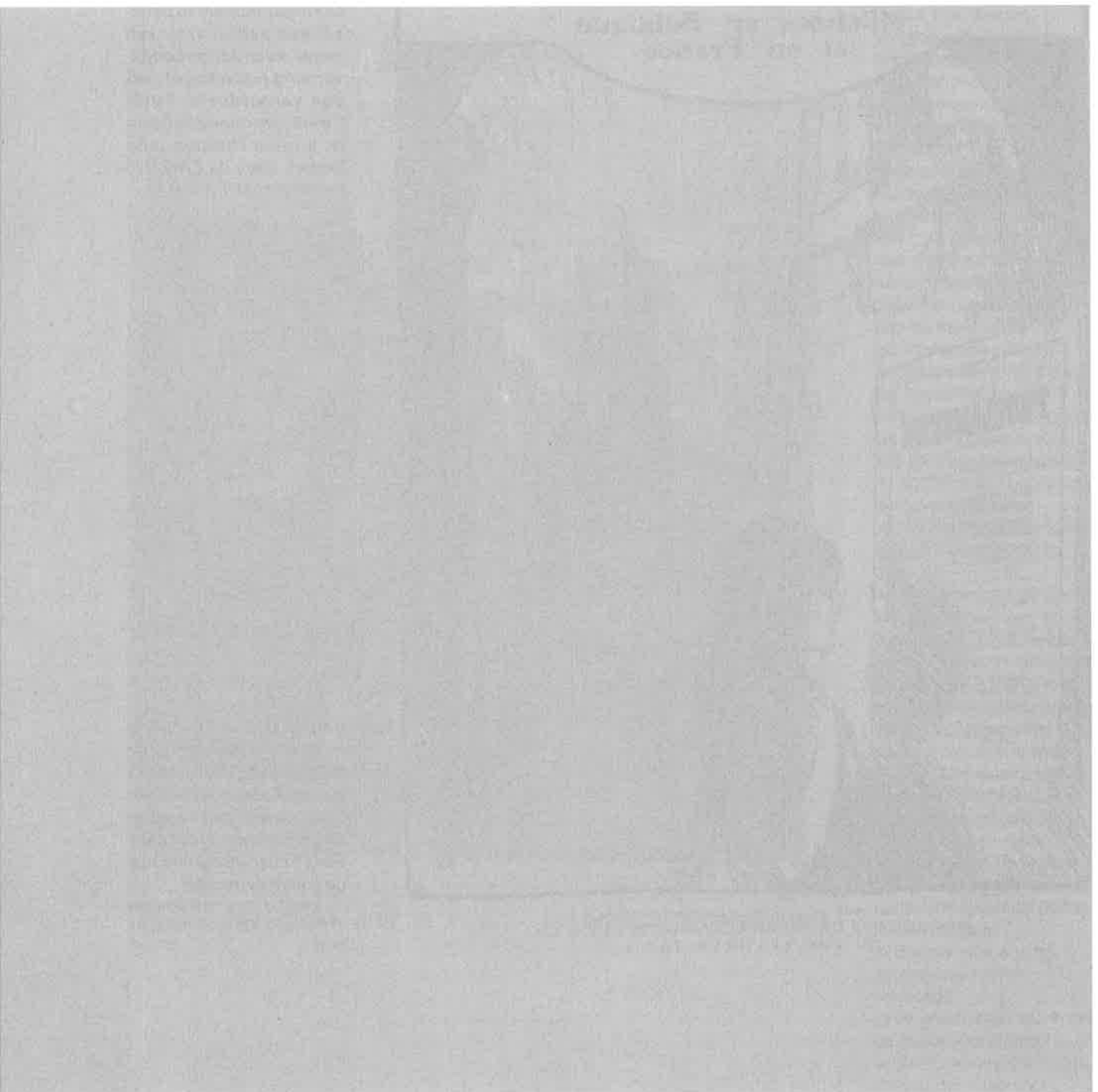

DE VROUW IN DE EERSTE WERELDOORLOG

DENISE DE WEERDT

CHIFFONS DE PAPIER:

Proclamations Allemandes
affichées en Belgique
et en France

POUR LA VENTE EN GROS SUR LE CONTINENT, S'ADRESSER À
MESSAGERIES DE JOURNAUX, HACHETTE & CIE.,
111, RUE RÉAUMUR, PARIS.

Kaft van 'Chiffons de papier', een verzameling aankondigingen uitgegeven in het Interbellum, waaronder de aankondiging waarbij door het Duits Keizerlijk Oorlogstribunaal te Brussel een aantal vrouwen wegens verraad en bendevoorming (=spionage) werden veroordeeld: Edith Cavell, Jeanne de Belleville, Louise Thulliez, Ada Bodart, Mary de Croy... (verzameling MIAT, Gent)

Inhuldiging van het 'Huis van de Dankbaarheid' op de Voltairelaan (Schaarbeek), een home voor werkmeisjes en voornamelijk politieke gevangenen (of dochters van), in aanwezigheid van de koningin (rechts).

(voorkaft 'Le Patriote Illustré' van 11 februari 1923, verzameling auteur)

LE PATRIOTE ILLUSTRÉ
REVUE HEBDOMADAIRE

ABONNEMENTS 1923

Illustration Européenne

POUR LA PUBLICITE

adresser au Bureau du Journal
42, Boulevard de la Woluwe, 42
1050 BRUXELLES
Téléphones Br. 223 80

Une touchante épisode à l'inauguration de la « Maison de la Reconnaissance » à Schaerbeek. Un orphelin de guerre, fils d'un de nos glorieux fusillés, lui fait offrir des fleurs; la Reine se pencha vers l'enfant et l'embrassa langouement, au milieu de l'ovation générale. La « Maison de la Reconnaissance » créée sous le patronage de Voltaire à Schaerbeek, est un asile pour les jeunes filles belges, anciennes prisonnières politiques ou filles de prisonnières politiques.

ses héroïnes mortes pour la Patrie = La Belgique Reconnaissante

De vrouw als slachtoffer van de oorlog

Tijdens de eerste dagen van de bezetting maakte België kennis met de fenomenen van de invasie: brandstichting, plundering en excessief geweld op de burgerbevolking.

De brutaliteiten en het geweld op vrouwen en kinderen zijn de geschiedenis ingegaan als 'de Duitse wreedheden'.

Volgens een Belgische onderzoekscommissie waren er maar twintig bewezen gevallen van oorlogsverkrachtingen. Een rapport van een Engelse onderzoekscommissie daarentegen luidde heel anders. Gedetailleerd, en zonder een blad voor de mond te nemen, werden daarin de geweldplegingen beschreven. Aan de hand van 1.200 getuigenissen over 'les atrocités allemandes' bleek dat het aantal oorlogsverkrachtingen veel hoger lag. Wellicht zit hier wel wat geallieerde propaganda achter, maar een groot aantal wreedheden, verminkingen, vernederingen en moord zijn zeker bewezen.

Vooral bij terugtrekkingen van het Duitse leger en bij nederlagen, zoals de slag aan de Marne in 1914, kon de discipline moeilijk in de hand worden gehouden en uitte de ontgoocheling bij de soldaten zich in terreur. Een tweede aspect van de vrouw als slachtoffer was het toenemend gebrek aan voedsel en kleren. De prijzen van de levensmiddelen gingen tijdens de eerste week van de oorlog fel de hoogte in.

In Brussel was er eind augustus al melkschaarste.

In de grootwarenhuizen en de Hallen van Brussel schoven de mensen heel de dag door aan voor voedingsmiddelen.

Een Brusselse soepkeuken opgezet door vrijwilligers (onder).

(verzameling auteur)

Voedselschaarste, vooral tekort aan brood, zorgde rond Kerstmis 1914 voor lange rijen wachtenden aan de bakkerijen.

(verzameling auteur)

Vrouwen vechten om te overleven

Rond kerstmis 1914 deed de Britse blokkade zich al stevig voelen, vooral wat betreft het belangrijkste bestanddeel van de voeding, tarwe. Door de uitbeelding van de pover geklede, slecht gevoede, alleenstaande vrouw, dikwijls met een zuigeling aan de arm en kleine kinderen aan de rok werd het lijden vertolkt van de vrouw in oorlogstijd. Door het herhaaldelijk gebruik van dit imago in affiches en kunstwerken werd zij het symbool van het arme kleine België. De vrouw als slachtoffer van de oorlog in haar gedaante van verkrachte vrouw, van de honger lijdende vrouw en van de treurende vrouw was een krachtige impuls bij het mobiliseren van manschappen en voor het gul geven van de steun en hulp aan België.

België was voor zijn voedselvoorziening in hoge mate afhankelijk van de import. Duitsland weigerde de bezette bevolking te voeden zolang de blokkade werd volgehouden. In 1915 groeide de toestand uit tot een echte hongersnood. Een groot aantal burger-vrouwen heeft zich ingezet om hieraan iets te doen. Twee dames in degelijke stadskledij, met de daarbij horende grote hoed, handschoenen en een korf of een collectebus door de straten te zien lopen was gans de oorlog door een dagelijks beeld in grote steden. *“Een dezer dagen gingen twee juffrouwen rond om geld in te zamelen voor een liefdadig doel, genaamd het Halfkluitjes-werk”* noteerde Virginia Loveling in haar oorlogsdagboek op 22 juni 1917.

Vrouwen hadden door hun ervaring met liefdadig comité-werk geen enkele moeite met het oprichten van groeperingen en verenigingen. Ook in het uitdokteren van vervangingsvoeding waren zij sterk.

Soepbedelingen waren de eerste vorm van voedselverstrekking ingericht door het Brussels 'Comité Central de Secours et d'Alimentation'. Daaruit zou in oktober 1914 het Nationaal Hulp- en Voedingscomité of NHVC ontstaan, dat zich heel de oorlog door inspande voor de bevoorrading met Belgische producten. Het NVHC werkte op zijn beurt samen met wat de 'Commission for Relief' in het buitenland kon kopen met het geld van de Belgische regering in Le Havre en met giften.

Volksvrouwen zetten zich dagelijks in, in volkskantines en de soepkeukens van het NHVC. Virginia Loveling schetste in haar oorlogsdagboek op 24 mei 1915 de werking in Nevele: *“De dames van het dorp hebben echtgenoot, kinderen en huisbestuur verlaten, zitten er aan tafels schrijfwerk te doen, of scheppen meel, wegen en bestellen het aan de wachtenden, die met hun opengehouden zakken gereed aan de toonbank staan. Heilige verbroedering - beter gezegd verzustering - in de gemeente, waar tot dusverre zoo weinig omgang onder de bevolking heerschte; waar plaatselijke onmededinging, standvooroordelen, politieke verwijdering en ook maatschappelijke verschilligheid, het gezellig*

Postkaart uitgegeven als steun voor de zogenaamde 'Melkdruppel voor Alleenstaande Moeders' ('Oeuvre de la Goutte de Lait', Wilhéris 1914-1915).
(verzameling auteur)

samenkomen verhinderden, en waar elk nu medewerkt - in vergetelheid van alle grieven - tot het algemeen welzijn". De levensmiddelen waren in principe alleen voor behoeftigen en arbeiders bestemd. Om het slinks opkopen van voedingswaren voor meer welstellenden te verhinderen, voelde het NHVC zich verplicht een strengere controle door te voeren. Mevrouw Fernande Vander Waerhede (1893-1993) vertelde mij dat men bij haar thuis een soort gezinskaart kreeg voor het 'Amerikaans Huis', waar spek, havermout en voor de Gentenaars onbekende *cornflakes* voorradig waren.

Met het oog op de sterk toenemende kindersterfte richtte het NHVC speciale afdelingen op: de Bijtjes

voor de Zuigelingen, de Melkdruppel voor Alleenstaande Moeders, en het Nationaal Werk voor Oorlogswezen. Bekende vrouwen gebruikten hun naam en hun bevoorrechte positie om in de neutrale landen, en vooral in Amerika, heel wat geld bijeen te halen om al die werken van middelen te voorzien. Een van de onvermoeibare propagandisten voor hulp aan de Belgische kinderen was barones Horta. Zweedse van oorsprong, was zij gehuwd met de beroemde Belgische architect Victor Horta. Zij had zich onmiddellijk gemeld bij het Rode Kruis in het Frans hospitaal in Brussel. Samen met haar echtgenoot bezocht zij de vernielde steden Leuven, Dinant en Leper. Zij zag er de ellende van kinderen die hun ouders verloren hadden en zonder huis of haard zaten. Gebruik makend van haar Zweedse afkomst wist mevrouw Horta van de bezetter een pas voor tien dagen los te krijgen om met haar echtgenoot naar Stockholm te gaan. In werkelijkheid vertrok het echtpaar naar Londen. Van daar uit reisde zij naar Zweden waar zij bezielde voordrachten hield over de gruwelijke toestanden in België.

Een andere dame, de echtgenote van dokter Depage, die het beroemde legerhospitaal in De Panne zou leiden, ondernam een dergelijke propagandatocht in de Verenigde Staten. Zij wilde er geld inzamelen voor het Rode Kruis. Zij kwam terug met de *Lusitania*, de luxepakketboot die door de Duitsers werd getorpedeerd, en was één van de slachtoffers. Ondanks al die inspanningen leden mensen honger. Virginie Loveling schreef op 8 februari 1917: "*t is ongelooflijk hoe groot de ellende ten plattelande is, ondanks al de hulp*". Het nieuws over de oorlogsgebeurtenissen moest wijken voor de prangende vraag wat er die dag aan voedsel te verkrijgen was, waar men er kon aan geraken, hoeveel het kostte. Dames en jonge vrouwen uit de meest gefortuneerde sociale laag van de bevolking zagen zich genoodzaakt kilometers te voet af te leggen om op het omringende platteland eieren, boter, melk en vlees te kopen. In alle lagen van de bevolking werd fel gesmokkeld. De vrouwen verborgen de waar in speciale zakken onder hun rokken. De Duitse veldpolitie lag op de

loer om smokkelwaar in beslag te nemen. Vooral trams en buurtspoorwegen waren hun geliefkoosde jachtterrein, en menigeen was er aan voor zijn zuinig gespaarde centen, als zij al niet beboet werden of naar de gevangenis gestuurd. Kabeljauw, schelvis en kaas waren in het etappegebied totaal niet meer te vinden. Boter kostte 32 frank per kilogram, margarine bestond niet meer en zelfs het spek en smout uit de Amerikaanse winkels waren fel in prijs gestegen². De hulpverlening door de vrouwen voor het materiële welzijn van de bevolking werd als louter liefdadig beschouwd en werd niet omgezet in zijn economische waarde, alhoewel zij vele duizenden bijeenhaalden. Ze hoorde bij de haar toegevoegde verzorgende en hulpverlenende taak binnen het gezin. Toch mogen wij veronderstellen dat ze positief heeft gewerkt voor een zelfstandiger bewustzijn van de eigen mogelijkheden. Men mag zich toch geen al te eenzijdig beeld maken van de grauwe oorlogsellende. Zoals Virginie Loveling had opgemerkt bracht ze meer solidariteit onder de mensen en zochten zij elkaars gezelschap. "*In het begin van de oorlog*" schrijft zij, "*was nagenoeg alle gezellig verkeer opgeschort, geen feestmaaltijden, gene of weinig vriendenpartijtjes meer. Langzamerhand kwam daar verandering in: men vereenigt zich weder, speelt kaart of triktrak; muziek is zelden te hooren; soirées worden niet gegeven, maar men gaat naar de cinémas en zoekt vrienden gezelschap op*". Op een zomerse zondag leek het leven nog niet zo kwaad:

Een 'burgerhulp'keuken.
(verzameling auteur)

Vrouw bedient een elektrisch puntlasapparaat bij de fabricage van soldatenhelmen (rechts).
(verzameling auteur)

Vrouwen tewerkgesteld in de munitiefabriek van het Belgisch leger zoals deze nabij Le Havre (Frankrijk).
(verzameling auteur)

Kruimels voor werkzoekende vrouwen

"Ware het niet door de vele, vele soldaten, wemelend ten allen kant, ge zoudt des zondags niet wanen, dat wij een angstwekkenden tijd beleven. De straten en pleinen krioelen van opgedirkte dames, met groote, platte, witte kragen en laag uitgesneden bloeses, die pronken met een huid aan lucht en zonne blootgesteld, bij sommigen knokkelig, erg tanig, roodachtige verbrand of roze geverfd. Heeren met het wandelstokje in de hand en de sigaar in den mond, schijnen zich evenzoo te vermoeien over 't mooie zomerweer...kinderen met sierlijke laarsjes en bloote beentjes huppelen om de ouders heen" schrijft ze in maart en juni 1915.

Ongeveer een jaar later, op 16 juli 1916, treft men een praktisch identieke passage in haar dagboek aan: "Allerlei dames en jonge meisjes daarin en daar omheen slenterend: koketjes met hoedjes, die langs weerkanten tegen de wangetjes aanplakken, groote, witte kragen, halzen ontbloomt en donkere jasjes, gestalten in

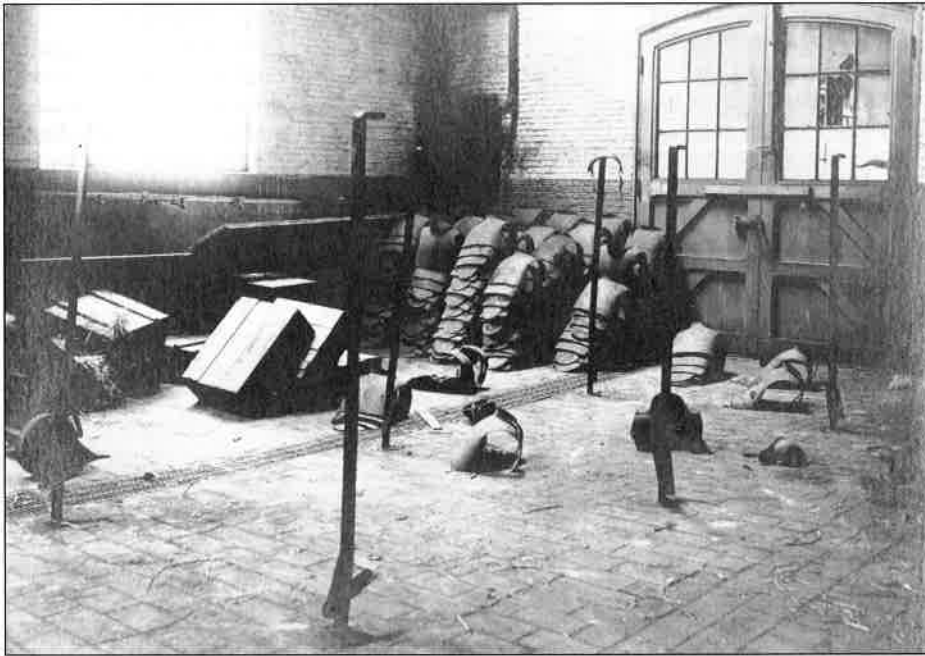
lozangevorm met rokjes zoo smal van onderen, dat ze den gang belemmeren; de vleeschkleurige of witte doorzichtige kousen aan rechte of kromme beenen en witte of tanigvergulde schoentjes op hakken als pinnen onder de zolen; kinderen in 't rood, in 't roze, in't blauw en geel, de vlechten der wild elkander omlopende meisjes slingerend op de ruggen; jongens, hinderend hoepels voortzweepend; deftige burgers - man en vrouw - sprakeloos naast elkaar voortschrijdend en, onder overschaduwde banken in afgelegen hoeken van heestergewas, vrijers gezeten, de hoofden naar elkaar gebogen, arm aan arm met half verstolen handdruk...een ginder groot, nieuw in hout opgetimmerd wafelhuis, waar een witte vlag wuift, waar aanlokkende wassems de eetlustigen en vooral de kinderen bekoren tot binnengaan".

Men zou zich zo in een luilekkerland wanen. In de kuststreek achter het front werd ook honger geleden.

Daar werd de hulp vooral georganiseerd door Angelsaksische en Amerikaanse vrouwen, die in hun land geld en middelen hadden ingezameld en zelf ter plaatse kwamen. Zo vestigden de Canadese mevrouw Innes-Taylor en haar trouwe vriendin miss MacNeill zich in enkele houten barakken in de buurt van Veurne, waar zij voedsel en kleren stockeerden, die zij aan de noodlijdenden van het zwaar beproefde stadje uitdeelden. Mevrouw Innes-Taylor had haar jeugd grotendeels in België doorgebracht. Zij was een bekende zangeres in Canada en met de hulp van talrijke vriendinnen, en met de steun van het *Belgian Soldiers Fund* in Londen, opereerde zij vanaf augustus 1915 aanvankelijk heel alleen vanuit een binnenschip. Het schip werd een distributiecentrum voor voedsel en kleding, en bevatte een schoolkantine. Zij kreeg daarbij veel steun van Pauline Van Hee, die op 4 november 1915 dodelijk getroffen werd door een Duitse bom.

Door de ontmanteling van de Belgische industrie en het nijpend gebrek aan grondstoffen heerste een enorme werkloosheid. In de vlas- en textiel fabrieken, die merendeels vrouwen tewerkstelden, verergerde de toestand vlug. In 1914 was reeds 85,2% van de katoenspinsters werkloos en dat liep op tot 91% in 1918. Sinds november 1914 werd in de Gentse vlasnijverheid nog maar 24 uur per week gewerkt. Weldra waren de fabrieken gedwongen te sluiten. In januari 1916 lagen 12 vlasfabrieken volledig stil. Van de katoenspinnerijen draaiden er nog tien in oktober 1915. Het aantal werkuren werd steeds maar ingekrompen: in sommige fabrieken werd maar acht uur per week gewerkt. In september 1915 leverde een onderzoek door de socialistische vlaswerkersbond 15.444 werkloze mannen en 10.852 werkloze vrouwen in de arbeidersbuurten op. In het grootwarenhuis *A l'Innovation* werd de helft van het personeel, vijftig mensen, zonder enige

De 'Gentse Blekerij en Ververij' (of Teinturerie Gantoise) aan de Wiedauwkaai was één der vele fabrieken stilgelegd en in beslag genomen door de Duitse bezetter. Na het ijlings vertrek van de troepen bleven lege kisten voor soldatenhelmen en kurassen van de Uhlanen (ruiterijtroepen) achter...

(foto verzameling MIAT)

schadevergoeding op straat gezet. De andere helft werd gedwongen een nieuw contract te ondertekenen, waarin zij ermee toestemden te werken voor 50 en 60% van hun vroegere salaris. Sommige patroons werkten voor de bezetter. Zo sloot de vereniging van de kleermakers en -maaksters van de stad Gent en omliggende begin januari 1915 met de patroons een gezamenlijk contract af voor het naaien van legeruniformen. Het ging vooral om thuiswerkers, die broeken en overmantels naaiden. In de fabrieken was de mentaliteit totaal verschillend. De fabrieksarbeiders van Zwevegem weigerden om ijzerdraad bestemd voor de loopgraven te vervaardigen. In augustus 1915 legden de arbeiders van de Gentse weverijen het werk neer omdat zij de stoffen moesten weven, die rechtstreeks voor oorlogsdoeleinden werden gebruikt. Vanaf 17 februari 1917 werden alle fabrieken, die weigerden zich in dienst van Duitsland te stellen, onverbiddelijk gesloten.

Het NHVC zette een programma op om werkloze vrouwen thuiswerk te bezorgen of werk in de naai- en kledingateliers te verschaffen. Zij vervaardigden kledij met ingevoerde stoffen, of verstelden tweedehandskledij. De belangrijkste bijdrage tot deze gecamoufleerde werklozensteun werd verstrekt door de Vaderlandse Bond der Belgische Vrouwen. Die werkte op drie terreinen: werkhuizen, een bureau voor arbeidsbemiddeling voor dienstmeisjes en dagmeisjes en werkverschaffing aan thuiswerkende naaisters en kantwerksters. De kantsector werd nieuw leven ingeblazen omdat Duitse legerofficieren veel belangstelling hadden voor dit artikel. De lonen lagen opmerkelijk laag, maar het werk werd fel begeerd. In Gent en voorsteden bestond een hulpcomité voor kantwerksters. Virginie Loveling bracht met haar nicht Alice De Keyser een bezoek aan het lokaal van het NHVC in het Gentse stadhuis, waar de bovenzaal was ingericht voor de aanmelding

van de kantwerksters. Zeventig vrouwen zaten er te werken *"en onbeholpen stappen langs de trappen nieuwe aankomende. Er zijn magere, jonge meisjes, bloeiende deernen, onschoone kwezeltjes, wilde tuiten, afgeleefde, gekrompene, of scheefgegroeide, oude wijvekens, stoer, blozende huisvrouwen, werksters uit afgelegene wijken met hooggebloemde mutsen op, modes verradend van tien, twintig jaar geleden en door onkundige handen vervaardigd"* schreef ze in haar oorlogsdagboek op 25 mei 1915.

In de niet-bezette gebieden kwamen vrouwen terecht in industriesectoren waarin zij voorheen procentueel weinig vertegenwoordigd waren. De Belgische regering in Le Havre trachtte de gevluchte landgenoten zo veel mogelijk in te schakelen in de oorlogsindustrie. Van de 117.000 in Frankrijk verblijvende vrouwen werden er 1073 tewerkgesteld in de wapen- en munitiefabrieken van het Belgisch leger: 3000 werkten in de artilleriewerkplaatsen nabij Le

Havre. De vrouwen vervaardigden er ontstekingsbuizen, patroonhulzen en maakten obussen. Ook in Engeland werkten Belgische vluchtelingen in de metaalfabrieken in Birmingham en Manchester en vooral bij Vickers LD waar artillerie, duikboten en vliegtuigen werden gemaakt.

Een bijzondere bron van inkomsten

Nu door de oorlog zoveel vrouwen het ineens met een geringer inkomen moesten zien te doen kende 'het oudste beroep ter wereld' veel succes. Talloze werkloze arbeiders leefden van betaalde liefde.

Veruit de beste bron voor dit onderwerp is de getuigenis van de Duitse soldaat Heinrich Wandt, die in het Gentse etappegebied gekazerneerd was en een doekje opendeed over de zelfkant van het Duitse leger. Als journalist verwerkte hij na de oorlog zijn observaties en nota's in een boek dat een bestseller werd in 1920. Het werd in 1921 vertaald

onder de titel 'Etappenleven te Gent. Kantteekeningen bij de Duitse ineenstorting'. Het werd wellicht gretiger gelezen om zijn pikante details en de prostitutie en schandalen bij de Duitse hoge legerleiding, dan om zijn beschrijving van het dagelijks leven van de bevolking en de Duitse diensten.

Gent was door de bezetter uitgekozen als stad waar de inspectie van het Vlaamse etappegebied werd gevestigd. De officieren namen hun intrek in het Posthotel aan de Kouter en de diensten werden gevestigd in het Justitiepaleis.

Aan het Sint-Pietersstation lag een groot veldhospitaal. Een en ander bracht mee dat tijdens de oorlog veel soldaten in Gent rondliepen.

Aan het Duitse geneesherencorps was een beroemd dermatoloog verbonden, die een beproefd systeem voor de genezing van gonorrhoe had ontwikkeld. Hij verzorgde niet alleen de soldaten die "onnoemelijke ziekten hadden opgedaan bij de deernen achter het front", maar ook de verdachte vrouwen en meisjes.

Gent biedt een specifieke staalkaart van de prostitutie in oorlogstijd. Wandt leert ons dat er vooral veel gelegenheidsprostitutie voorkwam. Vier vijfde van de vrouwen die onder controle stonden waren gehuwd en moeder, soms van drie tot acht kinderen. Zij prostitueerden zich om den brode. Hun mannen zaten aan het front of waren krijgsgevangenen, of uit de stad weggevlucht. Onder de gehuwde vrouwen bevonden zich veel werkloze dienstmeisjes, fabriekswerksters en naaisters. Hoe meer bedrijven en handelszaken in de stad hun deuren sloten, hoe meer de prostitutie toenam. De

Etappenleven te Gent

door HEINRICH WANDT

KANTTEKENINGEN BIJ DE
DUITSCHE INEENSTORTING

prijs varieerde naargelang de leeftijd en het voorkomen van 3 tot 20 Mark voor een half uur en van 10 tot 50 Mark voor een hele nacht. De vrouwen moesten zich voor controle aanmelden in het daartoe ontruimde Lousberggesticht voor bejaarden, waar zij werden vastgehouden voor verzorging als er iets mis was. In de Gentse volksmond werd de Lousbergkaai vlug omgedoopt tot de 'Microbenboulevard'. De leeftijd van de daar verzorgde vrouwen varieerde tussen 14 en 60 jaar. Ze moesten zich tweemaal per week aanmelden. Als zij positief werden bevonden, werd de Wasserman-methode toegepast. Dit hield in dat zij een aantal weken in de instelling moesten blijven tot zij weer helemaal opgeknapt en onschadelijk waren. De Duitse overheid verschaftte hen bezigheid. Met het naaien van zakdoeken verdienden ze 10 pfennig per dag. Bij het verlaten van de kliniek kregen de prostituées verzorgings- en voorbehoedmiddelen mee.

Witte engelen

De Duitse troepen waren nauwelijks binnengevallen of overal, vooral in de grote steden, werden hulpposten voor verpleging opgericht in de meest diverse lokalen: scholen, feestzalen, hotels, grootwarenhuizen. Het Rode Kruis, dat de verpleegdienst van het leger diende bij te staan in oorlogstijd beschikte maar over vijf ambulances, twee verpleegwagens en één legerwagen met verpleegmateriaal. Het leger had een gering aantal mannelijke verplegers (bij het uitbreken van de oorlog geen enkele verpleegster) en was afhankelijk van hospitalen geleid door religieuzen. Veel vrijwilligsters boden zich als verpleegster aan. De comités van het Rode Kruis trachtten deze stroom van patriotisch enthousiasme in goede banen te leiden en selecteerden de meest waardevolle krachten. Gediplomeerde verpleegsters, onder meer van de verpleegstersschool Saint-

Kaft 'Etappenleven te Gent. Kantteekeningen bij de Duitse ineenstorting' door de Duitse soldaat en socialist Heinrich Wandt (1921), waarin 'het oudste beroep ter wereld' een belangrijke rol speelde.

(verzameling Guido Deseyn, Evergem)

De Wolseley-ambulantie, geschonken door de bewoners van Sutton Coldfield (Engeland).

Meer dan 1200 gewonde soldaten zijn ermee naar het hospitaal vervoerd.

(verzameling auteur)

Camille en het Instituut Berckendael, beiden in Brussel, werden opgeroepen. De meeste vrijwillige verpleegsters waren meestal jong en ongehuwd, maar ook iets oudere, gehuwde vrouwen boden zich aan. Hun sociale achtergrond was zeer uiteenlopend: arbeidsters, onderwijzeressen, huisvrouwen, en ook de dames uit de hoge burgerij en van adel. Hun amateurisme stond in schril contrast met de gedrilde Angelsaksische verpleegsters. Vanuit het buitenland, Engeland, Canada en Amerika, arriveerden veldhospitalen ingericht door privé-initiatief maar met gediplomeerde verpleegsters en dokters. Zo zond Alfred de Rothschild een uit eigen zak betaalde ploeg van tien gekwalificeerde verpleegsters in wijde paarse mantels en lichtblauwe uniformen, die zich vestigden in een veldhospitaal te Brussel. Ze werden vergezeld door een vijftal mannelijke

Vervoer van gewonde soldaten gebeurde door het 'Woman Emergency Corps' met alle mogelijke middelen: 'My trustworthy Mercedes car - I used it for sitting cases...' ('Mijn betrouwbare Mercedes - ik gebruikte hem voor het vervoer van zittende gewonden...').

(verzameling auteur)

Het Munro verplegend corps, met bezielster Lady Dorothy Fielding op de voorgrond (onder).

(verzameling auteur)

dokters en een viertal 'lady farmers' gekleed in kaki tuniek en rijbroek. Van een tweetal Engelse hospitalen in de Scheldestad werd er een, onder leiding van Mrs St. Clair Strobart helemaal 'bemand' door vrouwen, zowel de dokters, de chirurgen als het verplegend personeel.

In Gent werd een veldhospitaal ingericht in de lokalen van de selecte meisjesschool Instituut de Kerchove. Naast dit privé-initiatief zorgde burgemeester Braun voor de inrichting van een gemeentelijk hulphospitaal. Het bevond zich in een gedeelte van het Flandria Palace. De leiding van de dienst van de damesverpleegsters werd toevertrouwd aan de dochter van de burgemeester, mevrouw J. Feyerick-Braun. Zij was eveneens belast met de opvang van vluchtelingen in het Feestpaleis Voorruit, waar een vierduizend mannen, vrouwen en kinderen zo dicht bij elkaar

op stro lagen dat er nauwelijks plaats was om ertussen te lopen. De Engelse schrijfster May Sinclair, die evenals talrijke andere Angelsaksische auteurs ons land bezocht om haar indrukken weer te geven, hielp er bij het uitschenken van de koffie in de kantine, en bij de afwas.

Zij maakte deel uit van een vliegend veldhospitaal, het 'Women Emergency Corps' van dokter Henry Munroe, samen met de twee uitzonderlijke dames Elisabeth Blackwell (Elsie Knocker), de toekomstige barones de T'Serclaes en Mairi Chisholm, die zich als gemotoriseerd duo heel dicht bij het front waagden. De Engelse ploeg vestigde zich, na het vastlopen van de strijd aan het IJzerfront, in het college van Veurne onder de benaming 'Belgian Field Hospital'. Zesentwintig nurses, drie medische studenten en een zevental dokters, waaronder een anesthesiste, bleven er tot 15 januari 1915.

De twee gemotoriseerde vriendinnen, echte waaghalzen, hadden ervaren dat er tussen het ophalen van de gewonden en de verzorging te veel tijd verliep. Ze waagden zich steeds meer bij de gevechtszone en zaten dicht op de veldtelefoon, die vanuit de loopgraven de aankomst van een vracht gewonden aankondigde. Die werden langs loopplanken als vormeloze bebloede massa's modder binnengebracht. Op de knieën zittend, met oneindig veel voorzichtigheid, sneden de verpleegsters de uniformen stuk, de buikwonden waar de ingewanden soms uitpuilden, vermijdend. Elsie en Mairi kregen een kelder toegewezen in het praktisch totaal verwoeste Pervijze. Maanden lang leefden zij er, slapend op stro. Ze hadden soms niets anders te eten dan chocolade en waren aangewezen op besmet rioolwater als enige drank. De verpleegsters specialiseerden zich in de behandeling van shock die veel soldaten, ook licht gewonde, opliepen. Ze gingen ze vanuit hun uitvalsbasis halen, dikwijls zelf onder vuur genomen, in ongelijke omstandigheden, op een onmogelijk terrein. Na een behandeling met warme drank, onder warme dekens en enkele dagen rust waren de mannen uit de loopgraven er veel beter aan toe. De 'heldinnen van Pervijze' bleven er drie en een half jaar. Elsie trouwde in januari 1916 met de Belgische piloot Harold baron de T'Serclaes.

Bij haar terugkeer naar Engeland werd barones de T'Serclaes ingelijfd als officier bij de pas opgerichte *Women's Royal Air Force* of WRAF. Ze haalde haar vliegbrevet en nam dienst als piloot. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was zij één van de leidsters van de Engelse vrouwelijke luchtmacht, de WAAF's.

In december 1914 werd onder leiding van dokter Depage het Fronthospitaal 'L'Océan' in De Panne opgericht, wat onnodig vervoer van de gewonden naar de hospitalen in Noord-Frankrijk overbodig maakte en toeliet zo snel mogelijk te opereren. Jane de Launoy werkte er als één der zeldzame Belgische gediplomeerde verpleegsters. In haar dagboek *Infirmière en service commandé* beschrijft zij de strenge discipline die er heerste. De dagindeling van elke verpleegster werd tot op de minuut vastgelegd. De kledij moest in alle omstandigheden onberispelijk blijven. Er mocht niet met de patiënten gesproken worden. Sommige verpleegsters hebben na de oorlog dagboeken uitgegeven, die een dergelijke caleidoscoop van ervaringen en indrukken opleveren dat men zich werkelijk kan afvragen hoe het mogelijk is dat alleen het imago van 'de witte engel' is overgebleven. De jonge reine vrouw die belangeloos en met volle toewijding gekwetste soldaten verzorgde en stervende soldaten met tederheid en liefde omringde.

Deze mythevorming vond haar hoogtepunt in de persoon van koningin Elisabeth die aanwezig was in de verpleegeenheden achter het front. In de realiteit bleven enkele van de oorlogsverpleegsters na de oorlog actief in hun vak. De meesten keerden terug naar het normale leven, waar sommigen aanpassingsmoelijkheden ondervonden en zich vragen stelden over het nut van dat alles. Toch had de oorlog een belangrijke professionele opening gecreëerd voor het verpleegstersberoep, waar de lonen de verering voor het zware verpleegsterswerk niet evenredig verdisconteerden.

Vrouwen in het verzet

Al in november 1914 begon het burgerlijk verzet tegen de bezetter. Het centreerde zich rond een drietal activiteiten: inlichtingen verzamelen om de militaire strategie van de geallieerden te helpen, ontsnapingsnetwerken organiseren en clandestiene pers en briefpost voor de soldaten te verspreiden.

Niemand weet bij benadering hoeveel vrouwen hierbij actief zijn geweest. Zij hebben een rol gespeeld als koerierster, als organisatoren van ontsnapingsroutes, als

geheime agenten. Van Edith Cavell en Gabrielle Petit weten we vandaag nog vaag dat zij spionnen waren. Van de meesten weet men niets meer af, of heeft men nooit iets af geweten. Weinigen kennen het verschil tussen de activiteiten waarvoor bijvoorbeeld Cavell en Petit het leven verloren.

De inlichtingendiensten tijdens de Eerste Wereldoorlog bestonden uit twee luiken: de observatie en de transmissie van documenten. De observatieposten waren opgesteld langs spoorwegen en verzamelden informatie over de treintransporten: hoeveel personenwagens waren voor Duitse soldaten voorzien, welk uniform droegen zij, welk materieel werd vervoerd, wat was de bestemming en de rijrichting, wat was het uur van vertrek? Die inlichtingen werden aangevuld door territoriale observatie van troepen, hun samenstelling, defensiewerken en vliegvelden.

De transmissie van inlichtingen moest snel gebeuren, liefst binnen de drie dagen, anders was zij achterhaald. Talrijke koeriers stonden in voor het overbrengen van de informatie, die samengebracht werd op een centraal punt, een 'brievbus' en van daaruit door een agent naar de grens gebracht. Edith Cavell's nurseschool Berkendael was een clandestien opvangcentrum voor Engelse en Franse soldaten en vormde een schakelfunctie in een ontsnapingsroute van Noord-Frankrijk over Brussel naar de Nederlandse grens. Edith Cavell was geen legerspionne. Gabrielle Petit integendeel werkte als betaalde spionne aan de spoorwegknooppunten en op het

terrein. Zij maakte deel uit van een cel, en wist meestal niet wie de persoon was aan wie ze haar nota's overhandigde. Soms bracht zij zelf berichten over naar Nederland.

Een van de grootste inlichtingendiensten was de 'Dame Blanche' met meer dan 300 vrouwen op de bijna 1.000 leden in dienst. Het was een op militaire leest geschoeide verzetsgroep met commandanten en bataljonsraden. Het hoog aantal vrouwen diende om in te vallen als mannelijke leden slachtoffer werden van de Duitse deportatiemaatregelen. Zij waren niet alleen maar invallers, de commandant, de bataljonsraad, de elite en de veiligheidsdienst van het Derde Bataljon bijvoorbeeld waren allemaal vrouwen.

De vrouwen werden vooral gemotiveerd door patriotisme om mee te doen aan inlichtingenwerk of handelden uit wraakzucht wegens de dood van een mannelijk familielid. Anderzijds speelde ook geld een belangrijke rol. Een observatieagent van de spoorweg verdiende tussen de 40 en 50 frank per maand, een territoriale observator 50 frank plus premies en onkostenvergoedingen, de koeriers verdienden 5 frank per levering wat neerkwam op een maandloon van 40 frank.

En dan had je nog het geval van de dubbelspionnen, waarvan het nooit helemaal duidelijk was of zij van bij de aanvang als dubbelspion infiltreerden in Duitse soldatenmiddens of aanpaptten met officieren, ofwel of zij toen het tijt keerde niet met een verhaal op de proppen kwamen, zoals de avontuurlijke Marthe Knockaert

Binnenzicht van de industriële wasserij, onmisbare "hygiëne"schakel in het fronthospitaal 'L'Océan'. (verzameling auteur)

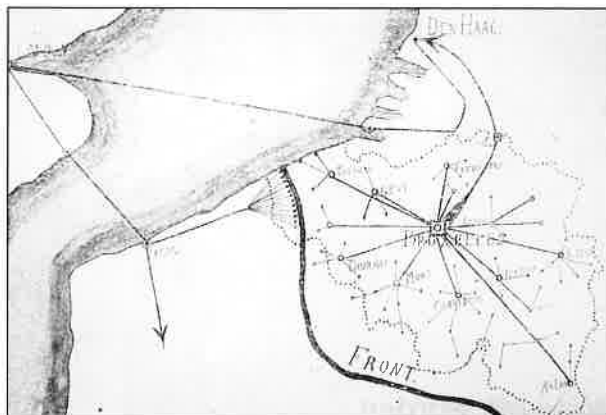
De ruïnes van dit verwoeste Westvlaamse dorp vormden de uitvalsbasis van Elsie en Mairi, de 'heldinnen van Pervijze'. (verzameling auteur)

die na de oorlog heel wat munt wist te slaan uit het relaas van haar leven als dubbelspionne. Meestal echter liep verzetswerk falikant af. Behalve de goed georganiseerde verzetsgroepen, zoals de 'Dame Blanche', werden veel organisaties ontdekt door de Duitse contraspionage. Honderden vrouwen werden veroordeeld voor spionage, voor het opzetten en meewerken aan vluchtroutes. Verzetsactiviteiten werden beschouwd als hoogverraad, wat gestraft werd met dwangarbeid of doodstraf. Elf vrouwen werden effectief terechtgesteld, vooral in 1915 en 1916. De doodstraf werd echter meer omgezet in levenslange dwangarbeid. De meeste dwangarbeidsstraffen bedroegen tien jaar. De meest voorkomende gevangenisstraf bedroeg zes maanden tot twee jaar. In Gent werden op 12 september 1917 Mathilde Desmet, Leonie Rammeleloo en Emilie Schatterman gefusilleerd. Ze waren betrokken bij de Boeckhoute-connectie van een uitgebreid ontsnappings- en spionagenet. In juni 1917 noteerde Virginie Loveling dat het gerucht de ronde deed dat "een vrouw zal ter dood gebracht worden, die de geboorte van een kind en hare herstelling moet afwachten tot het volvoeren van het vonnis". Het vonnis werd aangeplakt op 12 september, de dag zelf dat vijftien mensen om 6 uur 's ochtends waren terechtgesteld. Op 15 september tekende Virginie Loveling in haar dagboek het relaas op van een ooggetuige, dat in schrille tegenstelling stond met de latere verklaring van kolonel Kupfferschlag-ger dat zij als heldinnen

gestorven waren. Een buurman van Loveling had alles van op zijn dak gezien. "De meisjes schreeuwden en liepen weg op het plein der Schijfschieting; weder ter aangestelde plaatse gesleurd, viel de eene, alzo werd op haar geschoten. Zij was niet dood, rees overeind met hartverscheurende kreten en een toeschietend officier maakte ze met een schot in de borst af". In totaal werden in het Gentse executieoord 52 mensen terechtgesteld, waaronder ook een herbergierster Marie Preenen. Na de eerste verhoren, die vaak plaatsvonden in de gevangenis van Sint-Gillis, werden de vrouwen overgebracht naar de vrouwengevangnissen van Siegburg, gelegen ten noordoosten van Bonn, en van Delitz ten zuiden van Berlijn. Het regime was er streng. Zij kregen een minimum aan voedsel. In de winter was er geen verwarming en de hygiënische en medische condities lieten veel te wensen over. Vrouwen uit een betere stand werden iets meer ontzien. Die kwamen, waar het mogelijk was, op hun beurt tussen voor een betere behandeling van sommige echt ellendige gevallen. Aan de hand van de memoires van prinses Marie de Croÿ, wiens kasteel als opvanghuis diende op de ontsnappingsroute Frankrijk-Nederland, krijgen we een overtuigend beeld van het leven en de toestanden in Siegburg. Bekende Françaises, Marie-Léonie Van Houtte, Louise Thuliez, die tweemaal ter dood werd veroordeeld, Louise de Bettignies, en de Belgische Marguerite Blanckaert en barones Marthe

Spionage-netwerk met centrum te Brussel om via Den Haag, Engeland en Calais informatie door te geven aan het front. (verzameling auteur)

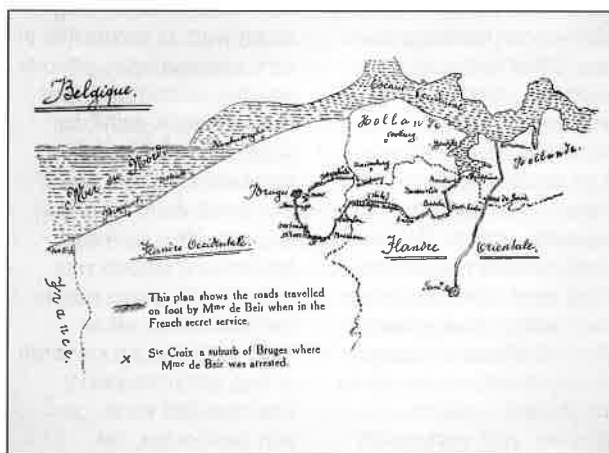

Boël zijn Siegburg gepasseerd. In het gevangenis-carnet van Marie de Croÿ hebben honderden vrouwen eigenhandig een korte getuigenis geschreven van hun verblijf aldaar. Daaronder bevonden zich drie Gentse vrouwen met de familienaam Acar voor hulp bij spionage, waarvan de jongste een omzetting van haar doodstraf had gekregen wegens haar jonge leeftijd, Josephine Barbiaux van Ledeberg voor spoorwegspionage, ene mevrouw Bauwens uit Gent 4 jaar dwangarbeid voor rekrutering, Rosalie Meirsman een tuiniersvrouw uit Gent voor het houden van duiven, Marie Louise Van Geersom van Gent voor het overbrengen van brieven en spionage.

Verpleegsters aan het werk in het fronthospitaal 'L'Océan' in De Panne, opgericht in december 1914. (verzameling auteur)

Dit plan toont de wegen te voet afgelegd door Mme de Beir in opdracht van de Franse Geheime Dienst, met aanduiding van de Brugse voorstad waar zij werd gearresteerd. (verzameling auteur)

Vrouwen worden zelfbewuster

Samenvattend mogen wij zeggen dat de balans van de oorlogsactiviteiten van Belgische vrouwen niet erg in haar voordeel is doorge- slagen na de oorlog. Zij kregen maar een beperkte vorm van stemrecht. Waar zij hadden meegewerkt aan vernieuwende vormen van vrouwenarbeid verdwenen zij uit de arbeidsmarkt. Bij het veldwerk bleef hun relatie met mannen die van ondergeschikte.

Door de geboorte- en gezinspolitiek van de regering werden ze terug bevestigd in hun rol van moeder en huisvrouw. Zelfs de toekenning van het stemrecht bij de gemeenteraadsverkiezingen was in feite een sociale verlenging en uitbreiding van de moederrol. En toch hebben vrouwen de politieke opportuniteit van het stemrecht, hoe gering ook, niet kunnen verdisconten- ren. Dit is vooral te verklaren door de terugslag van de sekse gebondenheid. De opvattingen over de rol van de vrouw bleven even gender bepaald, alsof er zich diep binnenin geen psychologische veranderingsproces- sen hadden voorgedaan. Met het allesoverheersende argument van het heilig moederschap lieten vrouwen zich vastpinnen

op de primordiale zorg voor moeder en kind. Noch de verpleegster, noch de spionne die zich soldaat hadden gevoeld slaagden erin een blijvende indruk op de openbare opinie te maken.

De prijs die België betaalde aan de oorlog qua bevolkingsverlies lag zeer hoog. Vroeger werd het aantal doden bij de strijdkrachten op 38.000 geschat. Daarnaast stierven 100.000 burgers onder allerlei omstandig- heden. Een recente studie toont aan dat het aantal mannelijke doden 146.000 beliep. Daar dient men dan de 97.000 vrouwen aan toe te voegen, die vroeger in de officiële Belgische oorlogsstatistieken nooit werden vermeld. Men kan zich afvragen of de vrouw dan niets uit het oorlogsgebeuren heeft gehaald.

Heel aarzelend en langzaam was de mentaliteit in de tussenoorlogse periode aan het veranderen, wat eerst duidelijk zichtbaar werd in de mode. Vrouwen mochten meer aan sport doen en alleen uitgaan. Wat zij vooral gewonnen hebben was inzicht in de eigen moge- lijkheden. Het alleen opvoeden van de kinderen in een gezin zonder mannen, het verzorgen van gewonden, het

Telegram met inhoud: "Prinses de Croÿ moet onmiddellijk in vrijheid worden gesteld". Gezien haar afkomst werd zij meer ontzien, ook al was haar kasteel onderdeel van een ontsnappingsroute
(verzameling auteur)

vervangen van mannen op alle gebied hadden haar niet totaal bevrijd, maar zelfbewuster gemaakt.

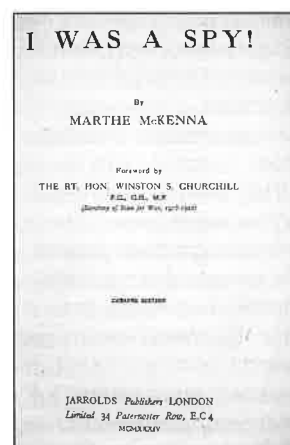
Behalve de in de tekst vermelde bronnen werd voor het samenstellen van dit artikel voornamelijk gesteund op het boek van de auteur Denise DE WEERDT, *De vrouwen van de Eerste Wereldoorlog*, Gent, Stichting Mens en Cultuur, 1993 en E. GUBIN, *Bespiegelingen over sekse en oorlog in België, 1914-1918, Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis 15. Sekse en Oorlog*, Amsterdam, 1995, p.. 33-48.

Een zeer goed overzicht van de vrouwen tijdens de Eerste Wereldoorlog zal verschijnen in de catalogus van de tentoonstelling 'Vrouwen en oorlog', verwezenlijkt door het Navorsings- en Documentatiecentrum van de Tweede Wereldoorlog en het Algemeen Rijksarchief in Brussel, voorzien voor november 1997.

Voetnoten

¹ L. De Vos, *De Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 1996, p. 1

² Marc BARTSOEN, *Notes d'un gantois sur la guerre de 1914-1918*, Gand, 1929, pp.329-330)

Enkele vrouwen die een rol hadden gespeeld bij spionage en verzet tijdens de Eerste Wereldoorlog publiceerden nadien hun memoires.
Hier 'I was a Spy!' door Marthe McKenna uit 1934.
(verzameling auteur)